

NIEMAND WEET DAT JIJ HIER BENT

Nicoletta Giampietro

Niemand weet dat jij hier bent

Vertaald door Bonella van Beusekom

the house of books

Oorspronkelijke titel: *Niemand weiß, dass du hier bist*
Oorspronkelijk uitgegeven door: Piper Verlag, München 2019
© Nicoletta Giampietro, 2019
© Vertaling uit het Duits: Bonella van Beusekom, 2019
© Nederlandse uitgave: The House of Books, Amsterdam 2019
Omslagontwerp: Cornelia Niere
Omslagontwerp Nederlandse uitgave: Peter de Lange
Foto auteur: © Aaron Cawley
Typografie: Crius Group, Hulshout

ISBN 978 90 443 5584 0
ISBN 978 90 443 5585 7 (e-book)
NUR 302

www.thehouseofbooks.com
www.overamstel.com

OVERAMSTEL

uitgevers

The House of Books is een imprint van Overamstel uitgevers bv

Alle rechten voorbehouden.

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotografie, microfilm of op welke wijze ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor mijn ouders: José-Marie Bougan Giampietro
en Guido Giampietro

Ter herinnering aan Ferruccio Valech

Deel 1

Ik was al een week in Siena toen er in plaats van mamma een telegram kwam. Het was 8 augustus 1942.

Ik had nog nooit een telegram gezien, laat staan gekregen, maar ik wist wat het was. Een telegram was snel, bondig geschreven en duur, en bracht belangrijk nieuws – meestal slecht.

Het had me vanaf het begin duidelijk moeten zijn dat er iets niet klopte. Thuis in Tripoli hadden we het mooiste strand van de wereld voor de deur, dus waarom gingen we met vakantie naar Siena, waar geen strand was? Diep vanbinnen knaagde dan ook lichte argwaan. Maar ik verdrong alle twijfels en vroeg niet door. Ik was bang voor het antwoord.

Dat antwoord zat nu in de kleine gele envelop die *zia* Chiara van de postbode van Regie Poste Italiana in ontvangst nam.

‘Is het van mamma?’ vroeg ik.

Zia Chiara knikte, draaide zich zonder een woord te zeggen om en liep snel, zonder het licht aan te doen, de gang door naar de woonkamer. Ik bleef dicht bij haar. Ik wilde niet achtergelaten worden, niet in deze donkere gang, die langs een aantal kamers liep. Het oude huis zat vol hoeken en gaten, en was zo donker dat ik er nog steeds verdwaalde.

We gingen de woonkamer binnen, gevolgd door Cesarina, die met een natte doek in haar handen de keuken uit kwam waggelen. De woonkamer was het enige vertrek dat op mij niet de indruk maakte van een zaal in een museum of een kerker; het was ook het enige vertrek waar de luiken de hele dag open waren. In de andere

ruimtes bleven ze gesloten om de antieke meubels en de fresco's tegen het licht te beschermen. In het midden troonde een twaalfpersoons eettafel. Tegen de rechtermuur stonden twee servieskasten; dubbele glazen deuren kwamen uit op het terras van rode klinkers. In de hoek naast het raam bevond zich de open haard. In een stoel die ooit geel was geweest, zat *nonno* te dutten. Hij deed zijn ogen open toen we binnenkwamen. Zia Chiara overhandigde hem het telegram.

'Van Luisa,' antwoordde ze op zijn onuitgesproken vraag.

Nonno opende de envelop met een briefopener, zette zijn bril op en begon te lezen. Mijn vingers jeukten. Hoelang had je nou nodig om een telegram te lezen?

Toen ik *nonno* op de dag van mijn aankomst voor het eerst had gezien, had ik alleen maar naar zijn knokige benen kunnen staren die zich aftekenden onder een wollen deken, naar zijn slappe wangen, naar het dunne witte haar en naar de snor die tot onder zijn mondhoeken hing. Zag een officier van de Grote Oorlog er zo uit?

Toch wilde ik hem laten zien dat ik een goed opgeleide *balilla* was en bereid om te vechten. Ik sloeg mijn hakken tegen elkaar en salueerde. Jammer genoeg kon ik op het laatste moment niet beslissen of ik het militair of Romeins zou doen. Mijn rechterhand ging naar mijn voorhoofd, schoot naar voren en bewoog snel weer terug. Een warme golf van schaamte spoelde over mijn gezicht, van mijn hals tot mijn oren. Nonno's snor begon te trillen en zijn grijze ogen glommen vriendelijk onder wenkbrauwen die wel van houtwol leken. Hij gebaarde me bij hem te komen en kustte me op mijn wangen. Zijn omhelzing was steviger dan ik had verwacht. Hij rook lekker naar aftershave en pijptabak.

Nonno legde het telegram op zijn schoot en keek ons over de rand van zijn bril ernstig aan.

'Umberto is naar het front gestuurd.'

'O, nee,' riep Cesarina uit en ze sloeg een kruisje.

Zia Chiara greep het telegram. Haar ogen vlogen over de tekst.

‘Dus toch. Verdomme nog aan toe!’

Ik begreep niet waar ze zich druk over maakten. Papà was officier, majoor van de pioniers. Natuurlijk moest hij naar het front; het was toch oorlog? Het was eerder verbazingwekkend dat het niet al eerder was gebeurd. Een andere vraag was belangrijker.

‘En mamma?’ vroeg ik. ‘Wanneer komt ze?’

Zia Chiara gaf me het telegram. De tekst was kort: UMBERTO OPGEROEPEN. EGYPTISCHE FRONT. GESPREKKEN LOPEN. BRIEF VOLGT.

Het Egyptische front! Mijn hart maakte een sprongetje. Papà ging samen met Rommel vechten!

Rommel, de woestijnvos! Hij was de bevelhebber van de Duitse troepen in Noord-Afrika. Een generaal met zoveel moed had je in het hele Italiaanse leger niet. Bijna waren we Libië aan de Engelsen kwijtgeraakt. Tot in maart 1941 Rommel met het Afrikakorps was gekomen en als een *ghibil*, de woestijnwind, de vijand had weggevaagd.

Cesarina wond de keukendoek om haar handen.

‘Hoe kan dat nou? Hij is toch oorlogsonbekwaam!’

‘Oorlogsongeschikt,’ verbeterde zia Chiara haar. Zia Chiara was onderwijzeres. Ook in de schoolvakanties. ‘Tja, inmiddels nemen ze waarschijnlijk ook verlamden en mensen met maar één oog.’

‘Papà is niet verlamd,’ riep ik tegen haar. ‘En al helemaal niet ongeschikt!’

Zia Chiara trilde en trok haar wenkbrauwen samen.

‘Dat betekent niet dat hij nergens geschikt voor is,’ zei ze, alsof ze iets uitlegde wat iedere kleuter die ook maar een beetje verstand had zou moeten begrijpen. ‘We weten allemaal dat hij een uitstekend ingenieur en een moedig officier is. Maar soldaten moeten voor militaire dienst gezond zijn en mogen geen lichamelijke gebreken hebben. En dat heeft hij wel.’

‘Wel waar! Je merkt er bijna niets van, hij kan volkomen normaal werken en het vaderland dienen.’

‘Er zijn veel manieren om het vaderland te dienen, Lorenzo,’ zei

nonno. ‘Niet alle soldaten en officieren vechten aan het front. Een oorlog vereist een grote organisatie, en die vindt op de achtergrond plaats, in de staf, in het ministerie van Oorlog. Daar heb je heel goede mannen voor nodig, mannen die de juiste beslissingen nemen. Daar zouden ze papà zinvoller kunnen inzetten.’

Maar dat wilde papà vast niet. Dat was geen echte oorlog!

‘Waarom is hij dan opgeroepen?’ vroeg Cesarina terwijl ze de keukendoek tot een steeds strakkere worst wrong.

Nonno’s waarschuwende blik richting zia Chiara was zo kort dat ik niet zeker wist of ik hem wel had gezien.

‘Onze troepen hebben grote verliezen geleden,’ zei hij. ‘Ze hebben nu uitstekende officieren nodig voor de operatie in Noord-Afrika. Dat zal de reden zijn.’

‘Maar die meneer van het ministerie had toch beloofd dat hij dat zou regelen?’ zei Cesarina.

Zia Chiara snoof verachtelijk.

‘Bedoel je Eugenio Bruni? Die wil zijn handen niet vuilmaken.’

Dus daarom was mamma in Rome gebleven en had ze mij alleen naar Siena gestuurd: ze wilde mij er niet bij hebben als ze een verbond sloot met oom Eugenio om papà naar Italië te halen! Oom Eugenio was de achterneef van mamma en noemde zich een fascist van het eerste uur, omdat hij al vóór de fascistische revolutie lid van de partij was geweest. Inmiddels had hij een belangrijke positie in de regering. Dat beweerde hij in elk geval. En uiterekend hij moest mamma helpen om ervoor te zorgen dat papà zijn vaderlandse plicht niet hoefde te volbrengen? Zoiets konden alleen vrouwen bedenken.

Mijn gedachten buitelden over elkaar heen. Als mamma’s plan gelukt was, waren we naar Rome verhuisd; dan hadden we Tripoli verlaten. Ons mooie, lichte huis met de hoge palmen ervoor. Het mooiste strand van de Middellandse Zee. Mijn school, al mijn vrienden die daar nog waren. Maar vooral Hakim.

Alles was zo snel gegaan dat ik niet eens de gelegenheid had gehad om over de gebeurtenissen na te denken, laat staan ze te begrijpen.

Pas op de avond voor vertrek had mamma me verteld dat we de zomervakantie bij nonno en zia Chiara zouden doorbrengen. Ik had zelfs geen tijd gehad om afscheid te nemen van Hakim.

Zia Chiara liep op en neer als een gekooide tijger.

‘Deze oorlog is pure waanzin! We hadden ons erbuiten moeten houden, maar nee, Mussolini moet zo nodig met Hitler oorlogje spelen.’

‘Chiara, alsjeblieft,’ siste nonno. Zijn blik schoot tussen haar en mij heen en weer. Maar zia Chiara was nu helemaal op dreef.

‘Wat nou? We waren vanaf het begin erbarmelijk uitgerust en miserabel voorbereid! Abessinië zijn we kwijt. We verdoen onze tijd in Griekenland, in Albanië en nu ook nog in Rusland, om nog maar te zwijgen van ons avontuur in Egypte. Zonder de Duitsers zouden de Engelsen ons allang Libië uit hebben gegooid. Ze hebben tien van onze divisies verpletterend verslagen, en hoeveel Italiaanse soldaten ze daarbij gedood hebben weet niemand precies, omdat we niet eens in staat zijn ze te tellen!’

Het was verboden om zo te praten. Dat was... verraad!

Cesarina klampte zich met opengesperde ogen aan haar keukendoek vast. Nonno sloeg met zijn vlakke hand op de armleuning.

‘Hou je mond! In dit huis worden onze troepen gerespecteerd.’

De wangen van zia Chiara werden rood en haar delicate neusvleugels fladderden op het gejaagde ritme van haar ademhaling. Plotseling, en tot mijn grote verwarring, vulden haar groene ogen zich met tranen. Ze liet haar hoofd zakken.

‘Sorry, *babbo*,’ fluisterde ze. ‘Ik wilde niet respectloos zijn. Niet tegenover jou.’

Nonno zuchtte terwijl de woede uit zijn blik verdween.

‘Laten we de brief van Luisa afwachten. Dan weten we meer en begrijpen we alles beter,’ zei hij vermoeid.

‘We kunnen haar vragen wanneer ze me komt ophalen,’ zei ik.

‘Jou komt ophalen?’

‘Ja, wanneer we naar huis gaan.’

Nonno en zia Chiara keken elkaar aan.

‘Lorenzo, wat hebben je ouders je verteld?’ vroeg zia Chiara.

Ik wilde stoer klinken, maar mijn stem sloeg over.

‘Dat we de zomervakantie bij jullie doorbrengen.’

Zia Chiara greep naar haar hoofd.

‘Dit vat ik niet.’

‘Chiara...’ fluisterde nonno.

‘Wat nou, “Chiara”? Ze sturen die jongen naar ons toe en leggen hem niets uit? Sorry, maar dat vind ik niet goed. En dat begrijp ik ook niet. Hij heeft het recht ingelicht te worden.’

Ik was nog zo geschrokken van haar uitbarsting dat mijn armen ervan trilden, maar op dat moment had ik haar wel kunnen omhelzen.

Papà hield ontzettend veel van haar. Hij kreeg altijd een zachte blik in zijn ogen als hij over zijn kleine zusje vertelde, en nu viel me op hoeveel ze op hem leek. Ze had hetzelfde smalle gezicht, hetzelfde lachje met dezelfde rechte tanden, zelfs dezelfde kordate manier van lopen. Ze was alleen veel lichter, met een huid als amandelmelk en korte, rossige krullen waar ze een marineblauwe baret op zette als ze de straat op ging. En ze had nog meer sproeten dan ik.

‘Misschien wilden ze Lorenzo niet onzeker maken zolang het allemaal nog niet opgelost is,’ zei nonno.

‘Wat hadden ze me moeten vertellen?’ vroeg ik. Maar ik had al een vermoeden.

Toen we na vierentwintig uur op de boot en nog veertien uur in de trein eindelijk in Rome waren aangekomen, had mamma gezegd dat zij voor een belangrijke afspraak in Rome moest blijven. Ze had beloofd dat ze me snel achterna zou komen, en had me op de trein naar Siena gezet. Alleen. Met een koffer die veel te groot was voor een zomervakantie.

Nonno pakte mijn handen vast.

‘Voor het geval dat je vader niet naar Rome zou worden overgeplaatst, was afgesproken dat jij hier in Siena zou blijven. In veiligheid. Tripoli is te gevaarlijk geworden.’

Ik wilde huilen. Maar ik kon alleen maar hoesten.

‘Hoelang?’

Nonno zou misschien gezegd hebben: tot de Engelsen weg zijn uit Noord-Afrika, of: tot het rustiger is. Maar zia Chiara niet.

‘Tot de oorlog afgelopen is,’ zei ze onverbiddelijk.

En het einde was nog lang niet in zicht. Dat vreesde zelfs ik inmiddels.

Al uren lag ik onder het te warme laken naar het plafond te staren, drie meter boven me. Ondanks de avondklok stonden er drie mannen voor Bar del Ponte over voetbal te discussiëren. Hun stemmen, die de hoge huizen als een megafoon versterkten, schalden tegen de muren van mijn kamer. Toch verstond ik er geen woord van: mijn gedachten waren nog luider.

Mijn moeder wilde uit Libië weggaan.

Net nu we de kans hadden om Egypte te veroveren en de Engelsen voorgoed uit Noord-Afrika te verdrijven? Wat laf! Libië hoorde bij Italië! Het was al sinds 1912 onze kolonie. Iemand moest blijven en die verdedigen.

Mijn vriend Fabio en ik voelden niets dan verachting voor de gezinnen die Libië hadden verlaten. Meer dan de helft van mijn medeleerlingen was de afgelopen maanden van de ene dag op de andere verdwenen. Tot ik twee dagen voor ons vertrek, toen ik Fabio wilde ophalen, ook bij hem voor een gesloten deur stond. De luiken waren dicht. Niemand deed open toen ik aanbelde.

Nu waren ook wij zonder afscheid te nemen weggegaan, als dieven. En mamma was te laf geweest om het tegen me te zeggen. Natuurlijk zou ik me ertegen verzet hebben! Dan was ik weggelopen en had ik me bij Hakim verstoep, in het dorp van de Askari's, waar ik bij hem op bezoek ging als mamma bij een vriendin was en het niet merkte. Zijn vrouw Aïjsja had altijd een aardewerken schaal met een bergje lichte couscous en een loeihete saus tussen ons in gezet. Hakim en ik zaten gehurkt op de grond en aten met onze handen,

terwijl zij voor de baby zorgde, die in een houten kistje lag te kraaien. Aisja was zestien en had ogen als houtskooltjes. Maar mamma had liever niet dat ik Hakim bezocht. Ze vond dat ik mijn goede manieren bedierf als ik me als een Arabier gedroeg.

Wat zou Hakim nu doen? Ik kneep mijn ogen dicht om mijn tranen te bedwingen.

Ik was met hem in de haven geweest toen de eerste Duitse troepen anderhalf jaar geleden in Tripoli aankwamen. De Duitse soldaten hadden kleine neuzen en gezichten die rood werden in de zon en vervelden.

‘Net als jij,’ zei Hakim plagend.

Maar ze waren fors en kwamen verbeterener, gevaarlijker en vooral gedisciplineerder over dan onze eigen manschappen. Eenstemmig zongen ze angstaanjagende liederen en ze marcheerden perfect in het gelid, alsof ze vastzaten aan ijzeren staven.

En ze hadden Rommel. Iedere jongen droomde ervan om onder hem te dienen. En nu zou mijn vader aan zijn zijde meevechten.

Twee jaar voor het begin van de oorlog, in een dorp in het zuiden van Libië, waar hij zorg droeg voor de bouw van een bevoeiingsinstallatie, had papà een hoornvliesontsteking opgelopen. Toen hij weer beter was, bleek hij zo goed als blind aan zijn linkeroog. Maar dat belette hem niet om zijn werk als militair ingenieur uit te oefenen. Iedereen zei dat hij daar heel goed in was. Een officier als hij was een waardevolle aanwinst voor ons gemeenschappelijke leger. Niets zou hen tegenhouden.

Ik stond weer op, knielde voor mijn bed en vouwde mijn handen om te bidden. Zwijgend zegde ik het onzevader en een weesgegroetje op; daarna deed ik mijn ogen open en keek naar het met fresco’s beschilderde plafond, zonder het te zien.

‘Heer, bescherm onze Duce Benito Mussolini en onze dappere soldaten en leid hen naar de overwinning. Bescherm papà, help hem een held te worden en laat hem gezond weer thuiskomen. Bescherm mamma, nonno en Cesarina. O ja, en ook zia Chiara. En

alstublieft ook Hakim, ook al gelooft hij niet in U, maar in Allah.' Na een aarzeling fluisterde ik: 'Zorg er alstublieft voor dat mamma me komt halen en terugbrengt naar Tripoli. Amen.'

Op straat was het rustig geworden. Alleen het maanlicht sijpelde door de spleten van de luiken. Mijn ogen vielen dicht. En schoten weer open.

Wist papà dat mamma hem naar Rome wilde halen?

Wat begreep een vrouw nou van oorlog en militaire plicht? Het lag in haar aard dat ze haar man wilde beschermen tegen gevaar en de dood. Maar zoiets eerloos wilde papà echt niet. Of toch wel?

Na de oorlogsberichten op de radio praatten mijn ouders soms zachtjes met elkaar en als ik eraan kwam zwegen ze. Ze klonken bezorgd. Moedeloos zelfs.

Gelooften ze soms niet meer in de oorlog?

Ik geloofde er in elk geval wel in. Sinds die dag twee jaar geleden, toen de Duce had aangekondigd dat Italië ging meedoen aan de oorlog tegen de Fransen en de Engelsen. Op 10 juni 1940. Ik was net overgegaan naar de derde. Het was een warme middag en de lucht knisterde net zoals de radio. Onze burens waren op bezoek. De vrouwen zaten op de bank en in de fauteuil voor de radio, een bakbeest van donker gedecoreerd hout. De mannen stonden er met rechte rug en vooruitgestoken borst omheen. Papà was in uniform. Wij kinderen sprongen opgewonden rond en kregen telkens weer een standje van onze moeders. Harige vliegen zoemden om onze bezweten hoofden.

De ontvangst vanuit Rome was slecht en ik verstond er geen woord van. Maar ik hoorde wel dat de enorme mensenmenigte telkens weer brulde: 'Duce! Duce!' En toen draaide papà het geluid van de radio op volle sterkte.

'Volk van Italië,' klonk krakend Mussolini's stem. 'Neem de wapens op! Bewijs je onverzettelijkheid, je moed, je waarde!' De mensenmenigte op de Piazza Venezia barstte uit in oorverdovend gejuich. De volwassenen juichten en applaudisseerden, en wij spron-

gen in de lucht alsof we veren onder onze voeten hadden. De Duce had ons de overwinning beloofd. ‘*Vinceremo*,’ brulde hij bijna elke dag op de radio. Het werd onze strijdkreet.

Mamma en zia Chiara hadden geen idee van de oorlog. Nu, samen met de Duitsers, onder leiding van Rommel en mijn vader, zouden we zegevieren. We zouden de Engelsen teruggedrijven, de zee in. Papà zou een held zijn.

Het zonlicht drong door de op een kier staande luiken en kriebelde aan mijn neus. Ik deed mijn ogen open. Het was echter niet de zon waarvan ik wakker was geworden, maar snelle passen in de gang. Elke ochtend verliet zia Chiara het huis met haar zware versleten aktetas, die ze haast nooit uit het oog verloor, en was ze urenlang weg.

De wekker gaf vijf over halfacht aan. Het was vakantie – wat ging ze zo vroeg doen? Tot nog toe had het me niet geïnteresseerd, maar haar ongehoorde uitspraken gisteren maakten me argwanend. Een goed fasciste zei zulke dingen niet.

De straat was al wakker. In Bar del Ponte siste het koffieapparaat en rammelden de espressokopjes. Een voorbijrijdende fietser belde schel en iemand schold hem na. Even overstemde het gekletter van een ijzeren rolluik alle andere geluiden. Ik hoorde water op de bestrating kletsen en daarna het raspen van een rijsbezem toen de kruidenierster de straat voor haar winkel schrobde. Het rook naar slechte surrogaatkoffie en vochtige straatstenen.

Zia Chiara zei nooit waar ze naartoe ging. Toen ik het haar een keer vroeg, reageerde ze met een frons, als een schooljuf die niet wil worden lastiggevallen. Ik moest me er niet mee bemoeien. Waarom niet?

Ik negeerde de waskom op het gietijzeren onderstel, die Cesarina elke dag met vers water vulde, kleepte me haastig aan, zette mijn bril op en rende de kamer uit.

Op de gang voor de andere slaapkamers aarzelde ik. Mijn kamer

was het verst verwijderd van het woongedeelte, van de keuken, van de voordeur – gewoon van alles. Ertussen lag een donker stuk met allerlei hoeken en gaten dat ik ‘niemandsland’ noemde en dat langs de kapel liep.

De kapel was het kleinste en smalste vertrek. Er was net genoeg plaats voor een klein stenen altaar en vier stoelen. Aan de zijmuren hingen tekeningen van de kruisweg en een olieverfschilderij van Jezus. Het rook er naar stof en wierook, en het zou me er prima zijn bevallen als de tsaar er niet was geweest.

De tsaar keek neer vanaf een schilderij dat de wand boven het altaar volledig bedekte. Hij droeg een zwart gewaad dat tot zijn voeten kwam, met een gouden band van zijn kraag tot zijn zoom en een kroon van goud en rood fluweel met een kruis erbovenop. Hij zag er net zo uit als tsaar Ivan de Verschrikkelijke.

Nonno beweerde dat het Jezus aan het kruis was, maar dat geloofde ik niet. Op alle afbeeldingen die ik kende was Jezus een mooie man met lange krullen en blauwe ogen vol liefde. De tsaar had een baard als een struikrover en duivelse ogen. Ze staarden me genadeloos aan en volgden me waar ik ook ging of stond.

De deur naar de kapel sloot slecht en bleef altijd op een kier staan. Als ik erlangs liep, voelde ik dat de ogen van de tsaar naar me gluurden. En met hem de wezens van het duister die hij tevoorschijn lokte.

Zia Chiara deed de voordeur open en weer dicht; daarna liep ze de trap af. Ik rende langs de kapel.

Toen ik mijn hoofd uit de voordeur naar buiten stak, liep zia Chiara net de steeg aan de overkant in, die de grappige naam Cane e Gatto droeg. Ik wachtte tot haar stappen wegstierven en ging haar achterna.

Het straatje was zo smal dat de zonnestralen bij de bovenste verdiepingen van de huizen bleven steken. De lucht was koel en klam als in een kelder. Het rook vreemd. Tripoli rook naar hete stenen

en stof, naar vuilnis en zongedroogde kruiden, naar steppe en zee. Hier rook alles oud: de straatstenen, de huizen, zelfs het afval in de hoeken. Het rook naar tijd, naar eindeloos veel tijd. Ik voelde ineens dat ik ver weg was van huis.

Ik kon me Siena niet herinneren. Vroeger, toen we nog in Napels woonden, kwamen we hier vaak. Maar toen ik drie was, werd papà overgeplaatst naar Tripoli en gingen mamma en ik met hem mee.

Papà had me verteld dat Siena net een gigantische ridderburcht was, met eeuwenoude palazzi, torens en een muur om de hele stad. Ik had me een toverwereld voorgesteld, met ridders in glanzende wapenrustingen en jonkvrouwen met spitse sluiervoeten. Maar de straten hier zaten onder de paarden- en ossenpoep en de mensen droegen grauwe kleren die om hun lijf slobberden. De stenen waren zo oud en zo dicht tegen elkaar aan gemetseld dat de geesten van de mensen die hier door de eeuwen heen waren gestorven niet konden ontsnappen. Ik voelde ze overal.

Zia Chiara liep in paradepas al ver voor me uit. Ik moest voortmaken, anders verloor ik haar uit het oog. Aan het eind van een lange, smalle steeg verdween ze een ingang in. Het huis zag eruit als alle andere, met oud, gelig stucwerk waar brede stukken bakstenen muur blootlagen, en een zware houten deur. Toen ik naar binnen ging, hoorde ik verder naar boven een deur dichtgaan.

En nu? Wat had ik me voorgesteld? Helemaal alleen, uit naam van de Duce het huis bestormen?

Ergens in het trappenhuis brandde een zwakke gloeilamp. Ik was nieuwsgierig. Op mijn tenen sloop ik de trap op naar de derde verdieping. Er waren twee deuren. Achter de eerste woonde de familie Bianchi. Op het bordje op de tweede deur stond de naam Cabibbe. Die naam zei me iets. Waar had ik die toch eerder gehoord?

Plotseling was achter de deur de stem van een vrouw te horen. En die van mijn tante. Zo zachtjes mogelijk liep ik weer naar

beneden en rende de straat op. Zia Chiara ging vast terug naar huis, dus liep ik de andere kant op naar een zonovergoten piazza. Ik knipperde met mijn ogen; het licht was ineens zo fel dat het me verblindde. Het was een enorm halfrond plein, omringd door oude palazzi. De bestrating van rode stenen was eigenaardig naar beneden gewelfd, en vanuit het midden van de vlakke kant liepen acht banen van witte stenen naar de rand, waar het groenblauwe water van een marmeren fontein schitterde in de zon. Een scherpe, smalle schaduw sneed het plein schuin in twee helften, tot de fontein en omhoog.

Een donkerrode toren, slank en recht als een potlood, rees zo hoog de lucht in dat het leek alsof hij de wolken wilde doorboren. Hij was nog hoger dan de minaret van de grote moskee in Tripoli! Een paar kraaien vlogen krijsend om de witte kroon met in zijn spits een klok.

‘Lorenzo! Wat doe jij hier?’

Zia Chiara stond met een streng gezicht voor me. Ik moest er iets op verzinnen.

‘Moet ik tot het einde van de oorlog thuis blijven zitten?’ zei ik met gespeelde verontwaardiging. ‘Ik ben al twaalf!’

Ik mocht niet alleen de straat op. Dat had nonno bepaald, omdat Cesarina bij dat idee bijna een hartverzakking had gekregen.

Zia Chiara keek me aan alsof ze in mijn hoofd kon kijken.

‘Je bent me gevolgd,’ zei ze.

Ze nam me op. Die oogkleur kende ik verder alleen van katten.

‘Waarom.’

Het klonk niet als een vraag, maar als een bevel. Ik kon er geen behoorlijk antwoord op geven. Ik ergerde me. Zij had toch iets te verbergen, niet ik! Onwillekeurig keek ik naar haar opbollende aktetas.

‘Hij heet de Torre del Mangia.’

‘Wat bedoel je?’ vroeg ik beduusd.

‘De toren. En het prachtige palazzo waar hij bij hoort is het

palazzo pubblico, het stadhuis.’ Ze maakte een zwaaiende beweging met haar arm. ‘We staan op de Piazza del Campo.’

Ik keek haar met grote ogen aan. Ik begreep die plotselinge overgang niet.

‘Kom mee.’ Ze ging met resolute passen op weg. Ik holde achter haar aan.

‘Waar gaan we naartoe?’

‘Ik zal je de stad laten zien, zodat je zelf ook de weg kunt vinden.’ Ik bleef verbaasd staan.

‘Betekent dat dat ik geen uitgaansverbod meer heb?’

‘Inderdaad. Dat vond ik toch al onzin. Cesarina en nonno zijn nu eenmaal geen kinderen meer gewend. Daardoor zijn ze overdreven voorzichtig.’

‘We moeten nog een paar boodschappen doen,’ zei zia Chiara bijna drie uur later. De benauwde hitte deed haar niets. Ze was als een eekhoorn door de stad gevlogen en had me overstelpt met zoveel informatie dat mijn oren ervan tuitten. Driekwart ervan was ik alweer vergeten.

De kruidenierswinkel was in het gebouw naast het onze. We schoven het vliegengordijn van gevlochten stro opzij en gingen naar binnen. Het was er aangenaam koel en rook er heerlijk naar gerookte worst, oude kaas en kruiden, zeep en koekjes.

Waarschijnlijk hadden de producten in de loop van de jaren hun geur achtergelaten, want je zag ze niet echt. In de schappen gaapten grote gaten tussen kartonnen pakken en verpakkingen met pasta, rijst, melkpoeder en wasmiddel. Onder de toonbank lagen heel zielig alleen een grijs geworden salami, een magere schenkel, een paar pakjes smeerkaas en wat zakjes surrogaatkoffie. Ervoor lagen halflege linnen zakken met bonen, kikkererwten en meel. Wit meel was er niet bij.

‘Signorina Guerrini,’ riep de kruidenierster uit. ‘Wat een eer. Goedendag.’

‘Goedendag, signora Tacconi,’ antwoordde zia Chiara droogjes.

Signora Tacconi had hangwangen en een joekel van een neus waarop een half hoornen briljetje balanceerde. Haar haar was in een strakke zwarte knot getrokken en over haar buik en borst spande zich een wit schort dat zo groot was als een tafellaken. Toen ze mij ontdekte, klapte ze in haar handen.

‘En wie hebben we daar? De kleine Lorenzo?’ zei ze vleierig. ‘Je bent een echte grote jongen geworden! De vorige keer dat ik je zag, kon je net lopen.’ Ze wendde zich tot zia Chiara alsof ik niet kon praten. ‘Hoe oud is de kleine schat – negen?’

‘Ik ben twaalf,’ zei ik verontwaardigd.

Signora Tacconi zette grote ogen op.

‘Twaalf al? Dan moet je meer pasta eten, jongen, als je even groot en sterk wilt worden als mijn Franco. Franco, kom eens hier!’

Het liefst had ik tegen haar gezegd dat ik best meer zou eten, als zij ons iets beters zou verkopen.

Met tegenzin kwam er een jongen aangeschuifeld. Hij was een kop groter dan ik en had de borstkas van een worstelaar, stekeltjes-haar als een soldaat en ronde, rozige wangen. Zijn donkerbruine ogen namen me door dichte wimpers op. Signora Tacconi drukte hem tegen zich aan.

‘Is hij niet prachtig? Twaalf jaar, maar ze dachten dat hij al een *avanguardista* was.’

De opscheperster. Om bij de avanguardisti te horen had hij minstens veertien moeten zijn. Op zijn twaalfde was hij nog een balilla. Net als ik.

‘Nou, geweldig,’ zei zia Chiara. Ze diepte haar levensmiddelenkaarten op uit haar tas.

‘Ilaria, kom je alsjeblieft? We hebben klanten,’ riep signora Tacconi de achterkamer in. Daarna richtte ze zich weer tot ons. ‘Ze helpt me tijdens de schoolvakantie.’

Op dat moment werd elke gedachte uit mijn hersens geveegd. Het was alsof het licht om me heen verbleekte en zich in één bundel

op een gezicht richtte dat wel van porselein leek. Een sierlijk meisje kwam de winkel binnen en liep met de elegantie van een ree naar de toonbank.

‘Dag, signorina Guerrini.’

Ze had een fijn neusje, heel anders dan de stevige kokkerd die bijna iedereen hier had. Haar donkerbruine glanzende haar had ze om haar schouders gedrapeerd als een fluwelen gordijn.

‘Hallo, Ilaria, leuk je weer te zien,’ zei zia Chiara. ‘Hoe gaat het op het gymnasium?’

‘Heel goed, dank u,’ antwoordde Ilaria. ‘Behalve wiskunde. Dat is veel moeilijker dan op de middenschool.’

‘Je mag altijd naar me toe komen als je omhoogzit.’

Ik stond nog midden in de winkel met open mond en bunge-lende armen. Waarschijnlijk zag ik er onnozel uit. Zia Chiara trok me naar voren.

‘Dit is mijn neef Lorenzo. Hij woont een tijdje bij ons.’ Ze keek me aan. ‘Ilaria was een leerling van mij toen ze nog op de lagere school zat.’

Ilaria glimlachte naar me en in haar ogen danste een gouden schijnsel. Toen ik de mijne neersloeg zag ik een zachte welving onder haar blouse. Mijn hart maakte een sprongetje.

Wat was er met me aan de hand?

Ondertussen was zia Chiara begonnen met inkopen. Terwijl signora Tacconi bezig was met de weegschaal, de prijzen opschreef, de bonnen uit de kaarten scheurde en ononderbroken kletste, haalde Ilaria de spullen uit de schappen en stopte ze in papieren zakken. Ik kon mijn ogen niet van haar afhouden.

‘Lorenzo?’ riep zia Chiara.

Ik kromp ineen. ‘Eh... wat?’

‘Signora Tacconi zegt dat het leuk zou zijn als jullie met elkaar zouden spelen. Ik heb voorgesteld dat Franco morgenmiddag bij ons komt.’

Ik maakte mijn blik los van Ilaria en keek Franco aan. Hij knab-

belde aan een plakje mortadella en nam me met samengeknepen ogen op. In de winkel was nergens mortadella te bekennen.

Ik duwde het rechterdeel van onze toegangspoort open en hield het met mijn rug tegen om zia Chiara binnen te laten.

De *entrone* van het huis was heel groot; vroeger had er naar men zei een hele paardenkoets kunnen staan. De poort van donker eikenhout was zo dik als mijn arm en op beide delen zaten zwarte deurkloppers van gietijzer. Aan het plafond hing een lelijke lantaarn van geel glas. Op de balustrade van de stenen trap prijkte een manshoge witte zuil. Erbovenop zat een witstenen leeuw die onder zijn klauw het familiewapen vasthield. Onze familie was, zoals nonno had verteld, al vanaf de middeleeuwen van adel. Ooit was ze heel rijk geweest, tot een verre oom het familievermogen in slechte zaken had geïnvesteerd en had verkwanseld. Alleen dit huis had men weten te redden. Nonno en zia Chiara hadden zich teruggetrokken in het grote appartement op de tweede verdieping en de rest verhuurd.

Ik liep naar de trap, maar zia Chiara hield me tegen. Ze zette de tassen op de grond, liep langs de zuil en deed de deur open die zich aan de achterkant van de *entrone* bevond.

‘Dat is de *rimessa*,’ legde ze uit. ‘Die was vroeger bestemd voor de koets, maar nu gebruiken we hem als opslagruimte.’

Achter de deur stonden oude meubels, kisten en manden, stapels tijdschriften, lege schilderijlijsten, gereedschap en nog veel meer. Alles was bedekt met een dunne laag stof.

Zia Chiara haalde achter de grootste kast een step vandaan. Waar de rode lak was afgebladderd waren roestvlekken ontstaan. Zia Chiara veegde het stof er met een doek af.

‘Die is van je vader geweest,’ zei ze. ‘Eigenlijk ben je een beetje te oud voor een step, maar die zal je onafhankelijker maken. Met een likje verf ziet hij er weer uit als nieuw.’

Pas toen we de trap op gingen beseftte ik hoe handig zia Chiara me had weten af te leiden. Maar als ze dacht dat ik het vergeten was, vergiste ze zich. En de waarheid bevond zich in haar geheimzinnige leren tas, daar was ik van overtuigd.

Zia Chiara deed haar baret af en zette de tas naast de paraplu-standaard. Wat onvoorzichtig. Ik had maar één ongestoord moment nodig om de inhoud ervan te onderzoeken. Als zij bezig was met iets anders...

Ik had net de deur dichtgedaan toen er iemand aanklopte. Het was iemand die voor bijles kwam. Zia Chiara nam hem mee naar haar werkkamer vlak naast de ingang.

Zonder mij nog een blik waardig te keuren pakte ze haar tas en verdween achter de deur.

3

‘Wat zie jij eruit!’ riep Cesarina uit toen ik de *cucinone* binnenkwam.

De *cucinone* was zo groot als een zaal. De ene helft van een muur werd in beslag genomen door een gemetseld fornuis, de andere helft door een enorme stenen wasbak met een ouderwetse kraan van messing die uit de muur stak. Daar werd alleen nog de was gedaan. En er was een geëmailleerde badkuip waar ze in bad gingen.

Cesarina trok me naar de wasbak.

‘Niks aan de hand,’ protesteerde ik. ‘Ik wilde net mijn handen wassen.’

‘Je handen! Je moet helemaal in de week gezet worden. Kijk dan! Waar heb je gezeten?’

‘In de rimessa. Ik heb de step geschuurd. Het is alleen maar stof.’

‘Hm Gelukkig is het vandaag baddag.’

In Tripoli hadden we een echte badkamer met stromend water. In Siena was er alleen in de *cucinone* en in de wc stromend water, dat natuurlijk ijskoud was. Geen wonder dat ze alleen op zaterdagavond in bad gingen. Maar het was nog niet eens middag.

‘Wilde je het bad al klaarmaken?’ vroeg ik, terwijl ik mijn handen, armen en gezicht afschrobde.

‘Nee, ik moet de was doen. Bij deze hitte hebben jullie allemaal schone hemden en overhemden nodig. Vooral jij. Morgen gaan we naar de mis. Geef me je hemd maar, *popino*.’

Cesarina was amper langer dan ik, rond en zacht, met weelderige heupen en een stevige boezem. Alles aan haar was grijs: haar hoog

dichtgeknoopte blouse, haar wijde rok die bijna tot haar enkels kwam en haar de vorm van een klok gaf, de losse knot op haar achterhoofd, en haar waterige ogen die me uit een nest van zachte rimpels dwepend aankeken. Op de dag van mijn aankomst had ze me aan haar naar huishoudezeep en tomatensaus geurende borst gedrukt, stevig en vol genegenheid. Ik had meteen van haar gehouden.

Cesarina vulde drie metalen emmers met water, drukte mij er een van in de handen en nam zelf de twee andere. Samen droegen we ze de keuken in. Om kolen te sparen werd alleen in de keuken het fornuis aangestoken. Ik moest de emmer met twee handen dragen. Al na een paar stappen begon het tussen mijn schouderbladen te trekken en mijn armen trilden zo, dat er bij elke stap water uit klotste. Cesarina droeg de twee andere emmers alsof het bierpullen waren, zonder een druppel te morsen. Ik tilde mijn emmer op het fornuis.

‘Hoe kom je toch zo sterk, Cesarina?’

Met haar kromme rug maakte ze een heel oude indruk op me. Ze ging zuchtend op een houten stoel zitten trok aan mijn neus.

‘Van hard werken word je sterk. En ik heb mijn hele leven lang hard gewerkt, sinds ik een *cittina* van zes was.’

Kleine kinderen heetten in Siena *cittini*, dat had ik inmiddels geleerd. De Sienezen hadden veel grappige woorden die verder nergens voorkwamen en praatten vreemd hijgerig; ze spraken alle k’s als h’s uit.

‘Vanaf je zesde?’ vroeg ik verbaasd.

‘Toen werd ik al met de schapen de bergen in gestuurd.’

‘Helemaal alleen?’

‘Helemaal alleen. In de winter moest ik voor zonsopgang het huis uit. En o wee als ik ze niet allemaal ongedeerd weer thuisbracht. Dan kreeg ik straf.’ Ze stond weer op. ‘Het water kookt.’

Ze stond het me niet toe het kokende water te dragen. Ze droeg de drie emmers zelf de cucinone binnen, gooide het water in de zinken kuip die klaarstond in de wasbak, goot er een beetje koud

water bij en zette het wasbord erin. Cesarina spoelde het wasgoed uit, dompelde het in het hete water en begon het stuk voor stuk met huishoudzeep in te wrijven. Snel en geroutineerd was ze aan het wrijven en borstelen tot ze wit was van het schuim. Haar handen zagen wijnrood. Na een tijdje vroeg ik: ‘Vond je het leuk om de schapen te hoeden?’

Ze schudde langzaam haar hoofd.

‘Ik was liever naar school gegaan.’

Ik had haar nooit met een boek of een krant gezien. Kon ze wel lezen en schrijven? Ik durfde het niet te vragen.

Het was lastig om me Cesarina als kind van zes voor te stellen. Ik probeerde me in te denken hoe het was om alleen met een kudde schapen in de donkere bergen te zijn. De ijsskoude winterlucht op mijn blote benen, de rotsen onder mijn voeten, de stok waarmee ik de weg zocht en de dieren voor me uit dreef. Ik hoorde hun geblaas en rook de zware geur van hun wol. En voelde dat de schaduwen van de nacht hun klauwende vingers naar me uitstrekten.

‘Lorenzo! Ben je in slaap gevallen?’

Ik kromp ineen. ‘Sorry.’

‘Geef je hemd maar, zei ik.’

Ik trok mijn hemd uit. Ze legde het in het water.

‘Morgen komt Franco spelen,’ zei ik.

‘Wie is dat?’

‘De zoon van signora Tacconi.’

Ze onderbrak haar werk en trok een gezicht alsof ze aan mijn sokken had geroken.

‘Sinds wanneer speel jij met kruidenierskinderen?’

Ik haalde mijn schouders op.

‘Het was signora Tacconi’s idee, en zia Chiara heeft er ja op gezegd.’

Cesarina schrobde mijn hemd alsof ze er het wasbord mee glad wilde wrijven.

‘Die rotoorlog,’ bromde ze, het hemd in de spoeltobbe smijgend,

‘gooit de goede oude orde helemaal door elkaar.’

Ze spoelde het wasgoed met schoon water, wrong het uit en deed het in een grote tenen mand, die we samen naar het dakterras droegen.

Het waren heel wat treden tot aan het dak en Cesarina hijgde als een karrenpaard toen we bij de deur van het terras waren aangekomen. Uit de zak van haar schort haalde ze een ijzeren ring, waar een paar zwarte sleutels aan hingen.

De trap ging nog een paar treden verder, tot een kleine houten deur.

‘Wat is daarboven?’ vroeg ik.

‘Alleen een kleine zolder.’

‘Mag ik die zien?’

Ze maakte de ring open en gaf me de kleinste sleutel. Ik rende de laatste treden op en deed de deur voorzichtig open. De stoffige, opgewarmde lucht benam me bijna de adem.

Het was een kamertje van misschien tweeënhalft bij twee meter, pal onder de steunbalken en de dakpannen. Het dak, waar een kleine koekoek in was gemaakt, liep steil af naar de vloer. Stofdeeltjes dansten in de felle lichtkolom die door het raam schuin op de vloer viel, zelfs al was het glas helemaal mat van het stof en de vogelpoep. Een paar houten kisten en kartonnen dozen stonden opgestapeld met een deken van grijs stof eroverheen. Achter de kisten lag een oude matras.

Toen ik naar binnen ging lieten mijn schoenen duidelijke afdraken achter. Ik pakte een stuk hout om het gordijn van spinnenwebben te bevrijden en deed het raam open. De frisse lucht stroomde me tegemoet. Het dak van het huis naast ons lag minder dan een meter onder me: dieprood en heet in de middagzon, licht hellend en onweerstaanbaar. Ik werkte me naar buiten en liet me langzaam naar beneden glijden.

Ik waagde twee voorzichtige passen. De dakpannen klepperden zachtjes, maar ze waren droog en ruw, en ik had er goed grip op. Op

sommige plekken waren ze begroeid met gele vlekken die straalden in de zon, als enorme boterbloemen. Ik klom op de nok en ging er schrijlings op zitten.

Onder me strekten de daken van de stad zich uit, met elkaar verweven als bouwsteentjes van een gigantische blokkendoos. Ik was verrast hoe klein de wereld was van bovenaf gezien. In de verte priemde de Torre del Mangia met zijn spierwitte spits de lucht in. Iets verder weg staken de koepel en de zwart-wit gestreepte kerktoeren van de dom tussen de huizen omhoog.

Ik schermde mijn ogen af met mijn hand. Een ossenkar en een legertruck die door een van de stadspoorten reden leken wel miniaturen van een modelspoorbaan. De poort heette de Porta Romana, had zia Chiara me verteld, omdat die naar het zuiden lag, in de richting van Rome. Daarachter strekte zich tot aan de horizon een zee van geelgroene heuvels uit. Cipressen en bosjes maakten ronde vlekken op de kaal geoogste velden. De stad werd omringd door een metershoge muur.

Ik zat gevangen in een stad die zelf ingemetseld was.

Ik hoorde een zacht geluid. Aan het eind van de nok zat een rode poes. Ze keek me met mosgroene ogen aan en bewoog het puntje van haar staart als een vinger heen en weer. Ik stak mijn hand naar haar uit.

‘Kom hier, *micio!*’

De poes draaide haar linkeroor naar beneden en keek me zonder te knipperen aan. Maar ze kwam niet.

Uit mijn broekzak diepte ik een halfverdroogd stuk vet op, waar ik mijn zakdoek omheen had geslagen. Bij het middageten was er vlees geweest, voor iedereen een plak, dun, grijs en taai als leer, met een beetje flauwe saus met weinig olie en veel water. Cesarina had mij het stuk met het meeste vet gegeven. Het was goed bedoeld, maar ik vond het smerig en moest ervan kokhalzen. Ik had het in mijn zakdoek gespuugd toen ze even niet keek.

‘Heb je honger?’

De poes draaide haar oren naar voren. Ik gleed een beetje naar haar toe en stak mijn hand uit.

‘Kom, het is lekker.’

Ze zette een stapje naar me toe. Haar staart stond kaarsrecht; alleen de punt trilde van opwinding. De verleiding was groot. Het wantrouwen nog groter.

‘Kom, durf het nou,’ fluisterde ik.

Ik schoof nog een beetje verder, legde het stuk vet op een nokvorst en gleed vervolgens weer terug. Zonder haar blik van me af te wenden ging de poes er voorzichtig naartoe. Bij elk stapje maakte ze zich platter, tot ze de laatste centimeters op haar buik kroop. De fijne spleetjes van haar pupillen verwijdden zich tot ze helemaal rond waren. Ik vertrok geen spier. Bliksemsnel pakte ze de buit en rende het dak af. Vlak voor de dakgoot bleef ze staan en bewoog haar kop heen en weer om op de taaie homp te kauwen. Daarna sprong ze op het dak van de burens en verdween.

Toen ik me door het raam weer de zolder op wurmde, viel de sleutel op de grond. Ik pakte hem op, stopte hem weer in mijn broekzak en constateerde verbaasd dat er al een sleutel in zat. Er was dus een tweede sleutel, die kennelijk ergens verstopt aan het kozijn had gehangen. Hij zag er precies zo uit als het exemplaar dat Cesarina me had gegeven. Ik probeerde hem. Hij paste.

‘Heb je de deur goed op slot gedaan?’ vroeg Cesarina toen ik haar haar sleutel teruggaf. Ik knikte.

‘Geweldig uitzicht daarboven.’

‘Je bent toch niet op het dak geklommen, mag ik hopen?’

‘Nee,’ antwoordde ik, veel te snel. Om haar af te leiden voegde ik eraan toe: ‘Ik heb een rode poes gezien.’

‘Echt? Dat zal dan een van de laatste zijn.’

‘Hoezo?’

Ze hing een blouse van zia Chiara aan de lijn, zette er een wasknijper op en stak haar hand uit, zodat ik haar er nog één gaf.

‘De meeste katten zijn als dakhaas in de pan terechtgekomen.’

Geen wonder dat de poes wantrouwig was.

‘Maar je kunt poezen toch niet eten?’

‘Geef me nou maar een knijper, straks slaapt mijn arm nog. Natuurlijk kun je katten eten. Die smaken zelfs lekker. En in geval van nood...’

Ik gaf haar de ene knijper na de andere, terwijl zij de rest van de was ophing. Hoeveel nood had Cesarina als kind ervaren, in haar armoedige bergen?

‘Dat was waarschijnlijk een kater,’ zei ze.

Ik schrok op uit mijn gedachten. ‘Hè?’ antwoordde ik.

‘Die kat van je. Rode katten zijn meestal mannetjes.’ Ze tilde de lege mand op. ‘Zo, en nu snel naar beneden. Ik moet koken en jij moet in bad.’ Ze trok haar neus op. ‘Je stinkt als een bunzing.’

’s Zaterdag aten we ’s avonds later, want het badderen nam veel tijd in beslag, en vóór het eten werd net als elke avond in de kapel de rozenkrans gebeden. Cesarina kookte niet zonder de rozenkrans gezegd te hebben. Ik ging altijd zo ver mogelijk bij de tsaar vandaan zitten, op de laatste stoel. Dan begonnen we hardop te reciteren – we hadden allemaal onze eigen rozenkrans in de hand – vijf weesgegroetjes, een onzevader, een credo en bij de volgende kraal nog een keer van voren af aan, de hele ketting af. Zo saai als wat. De tsaar keek me daarbij streng aan, maar de duivelse schittering in zijn ogen was uitgedoofd als we allemaal samen in de kapel zaten.

Na het avondeten zette nonno de radio aan, die op een lage tafel naast zijn stoel stond. Ik ging op de vloer voor de radio zitten en wachtte op de oorlogsberichten, mijn enige verbinding met papà.

Op de Middellandse Zee rond Malta woedde een grote zeeslag om de bevoorradingsroutes naar Noord-Afrika. Onze troepen mochten niet worden afgesneden van het vaderland. De omroeper had het over de ophanden zijnde overwinning. Hoe kon het ook anders?

Vervolgens kwam er een muziekprogramma dat me niet interes-

seerde. Ik liep het balkon op om de brief van mamma, die eindelijk was aangekomen, voor de vierde keer te lezen, en ditmaal in alle rust:

Mijn liefste Lorenzo, ik hoop dat het goed met je gaat bij nonno, zia Chiara en Cesarina, en ik ga ervan uit dat je altijd beleefd en respectvol tegenover iedereen bent. Ik had allang bij jullie willen zijn, maar alles duurt helaas langer dan gepland. Nonno en zia Chiara hebben je intussen vast uitgelegd dat papà en ik hebben besloten Tripoli zolang het oorlog is te verlaten. Het is te gevaarlijk geworden om er te blijven. Ik weet hoe moeilijk het voor je is, en ik had het je liever zelf uitgelegd, maar het is belangrijk dat ik nog een tijdje in Rome blijf. Oom Eugenio heeft niet op tijd kunnen verhinderen dat je vader werd opgeroepen, maar hij heeft beloofd zich ervoor in te zetten dat hij snel wordt overgeplaatst. We moeten daarvoor nog een paar gesprekken met de verantwoordelijke personen voeren.

Ik heb nieuws van papà gekregen. Het gaat goed met hem en hij is optimistisch dat het volgende offensief in Noord-Afrika succesvol zal zijn.

Ik probeer zo snel mogelijk naar Siena te komen. Wees tot dat ogenblik een brave en gehoorzame jongen. En vergeet niet je papà en de soldaten die ons dapper en eervol verdiedigen te gedenken in je avondgebeden. Ik geef je een stevige omhelzing, mijn lieve schat.

Ik hield de brief bij mijn neus en haalde diep adem, maar ik rook alleen papier, droge inkt en de grove huishoudezeep waarmee ik voor het eten mijn handen had gewassen. Mamma's geur was verdwenen.

In ons huis in Tripoli hadden mijn ouders een *salottino arabo*, een salon met meubels en spullen die ze op de soek van Tripoli gekocht hadden. Leren poefs, geurlampen, rijkversierde zilveren schalen en

nog veel meer. Ik ging graag met mamma mee als ze op zoek ging naar nieuwe schatten. Hoewel ze dan kleren droeg die vies mochten worden, hechtte ze er toch waarde aan dat ze er op de markt elegant en netjes uitzag. Ze vond dat wij Italianen onze voorbeeldfunctie nooit mochten vergeten.

We reden erheen met een van de vele halfopen paardenkoetsen met vouwdak die iedereen als taxi gebruikte. De koetsier maakte een buiging en bedankte in gebroken Italiaans voor de royale fooi en wij liepen de zoek op. Droge grasmatten waren op houten frames over de smalle steegjes bevestigd en gaven schaduw. Veel mannen droegen deinende lichte djellaba's en zelfs tulbanden. De weinige vrouwen hielden hun donkere gewaad met hun ene hand voor hun gezicht bij elkaar en keken met hun andere oog door het kleine spleetje.

Piepkleine winkeltjes regen zich aan elkaar, tot in alle hoeken gevuld met sprookjesachtige spullen, en mijn ogen wisten niet waar ze als eerste halt moesten houden – bij de kleurige zijden doeken en kaftans, de slossen van stro en fluweel, de kunstig versierde lederwaren, de glanzend gepolijste koperen theeketels, of de guirlandes van gouden armbanden. Op ruwe houten tafels torenden specerijen in alle nuances geel, rood, bruin, groen en zwart, als de duinen van een veelkleurige woestijn. Hun geuren verweefden zich met de lucht, prikten in mijn neus en legden een kruidige zweem op mijn lippen. De kreten van de handelaren, het schelle afdingen in ratelend Arabisch, het gehamer van de zilversmid die in zijn schemerige kraampje gaatje voor gaatje filigraanpatronen in zijn zilveren voorwerpen beitelde. Het was een lawaaierige toverwereld, die me in verwarring bracht. Mamma hield mijn hand stevig vast, ook toen ik daar al veel te groot voor was, uit angst me in het gedrang kwijt te raken.

Voor we naar huis gingen kreeg ik een donut. Daarna rook mijn rechterhand urenlang naar olie; de linker rook naar de hand van mamma.

Ik vouwde de brief op en deed hem weer in de envelop. De zwaluwen oefenden hun duikvluchten bij de Santo Spirito-kerk, die

vuurrood zag in de zonsondergang. Het was een zwaar rechthoekig blok van baksteen met een lage, maar heel brede en ronde klokken-toren. Voor de stenen fontein op het plein voor de kerk waren drie jongens aan het voetballen.

Ik begreep niet waarom mamma haar tijd verdeed met oom Eugenio. Dit was immers van meet af aan tot mislukken gedoemd. Ik mocht hem niet. Hij stonk uit zijn mond naar sigaren en dreef altijd de spot met mijn dunne armen en benen.

Als hij er was versteende papà's gezicht. Dan snoof oom Eugenio luid door zijn neus en zwollen de aderen in zijn hals. Iedereen merkte dat ze elkaar niet konden uitstaan. Alleen mamma niet.

Ineens werd het gesprek in de woonkamer luider.

'Ik begrijp gewoon niet dat ze zichzelf om een paar meubels in gevaar brengt,' zei zia Chiara. 'Ze heeft verdomme een kind!'

'Het gaat niet om de meubels,' zei nonno. 'De verhuizing is maar een excuus. Het gaat om Umberto. Ze hoopt nog steeds dat ze hem daar weg kan halen.'

Hem... wat? Wat was er eigenlijk aan de hand?

'En hoe had ze zich dat voorgesteld? Wil ze op een kameel naar het front rijden en tegen Bastico zeggen: "Sorry, meneer de generaal, ik kom mijn man halen?" Dat is toch waanzin!'

Ik stormde de woonkamer binnen.

'Wat is waanzin? Waar is mamma?'

Nonno en zia Chiara keken me geschrokken aan. Ze waren vergeten dat ik er nog was.

'Kom eens hier, Lorenzo,' zei nonno. Hij trok me naar zich toe en legde zijn arm om mijn schouder. 'Vanochtend is er een telegram van je moeder gekomen. Ze heeft in Rome niets bereikt en is met de boot terug naar Tripoli.'

'Wat, naar Tripoli? Maar in haar brief zegt ze -'

'De brief heeft ze een week geleden uit Rome verstuurd. Haar schip is gisteren uit Napels vertrokken.'

Ik staarde in zijn waterige blauwe ogen. Het duurde een hele poos voor dat nieuws tot me doordrong. Mamma was dus toch teruggekeerd naar Libië. Zonder mij. En tussen Sicilië, Malta en Noord-Afrika was de hel losgebroken, dat hadden we daarnet op de radio gehoord. Mijn keel zat dicht. Mijn lippen gingen een paar keer zonder geluid op en neer voordat het me lukte om hees uit te brengen: 'Is ze aangekomen?'

Nonno drukte me nog dichter tegen zich aan.

'Dat weten we niet.'

Ik zei niets. Er viel niets te zeggen. Ik was naar een veilige plek gebracht en daar achtergelaten.

Maar oorlogen zijn onberekenbaar. En veilige plekken ook.